
Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları

Metin KOPAR*

Özet

Dünyanın farklı bölgelerini keşfetme arzusuyla gerçekleştirilen geçmişin gözleri olan seyahatler tarihin aydınlatılması bakımından tarihi belge niteliği taşımaktadır. Seyyahların yaptıkları seyahatler ve bu seyahatler sonucunda tuttıkları raporlar, tarih, sosyal ve demografik açıdan oldukça önemlidir. 18. yüzyıldan itibaren Batılı seyyahlar “*Küçük Asya*” olarak adlandırdıkları Anadolu’nun tarihi coğrafyasını öğrenmek, sosyokültürel yönlerini tanımak için geziler yapmışlardır. Seyyahların anlatılarında coğrafya merkezi bir yere sahiptir. Yerleşmelerin gözlemlenmesi ve bu gözlemlerin kaydedilmesi, en eski tarihlere kadar uzanan bir uğraştır. Bu uğraşın sonucu olarak ziyaret edilen coğrafi alan ve tarihsel döneme dair izlenimler ve toplanan bilgiler yazıya aktarılmıştır. Seyyahların, gezdikleri yerlerdeki, mekânları, insanları, gelenek-görenekleri, sosyal yaşamı, dini inançları tarihi eserleri vs. kaleme alarak hem yaşadıkları dönemdeki kendi toplumlarına bilinmeyen ülkeleri tanıtmışlar, hem de bu değerli bilgilerin günümüze kadar ulaşmasına sebep olmuşlardır. Bu bilgiler aynı zamanda tarihi bir vesika özelliği taşımaktadır. Ancak gezi notları, seyyahın görüşlerini, bakış açısını ve yorumlarını içermesi bakımından tarih bilimi açısından mukayeseye tabi tutulmalıdır. Okuyucular tarafından büyük rağbet gören bu bilgiler, yazıldıkları devirden çok sonraları tarihî birer kaynak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmamızda Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları başlığı altında, Antep’i görme şansına erişip anılarını kaleme alan seyyah ve yazarların şehir hakkındaki değerlendirmelerini vermek, Antep’i tanımak ve tanıtmak açısından önemli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Seyyah, Kent, Coğrafya, Kültür

Travel Narratives in Antep Literature

Abstract

Travels, which are the eyes of the past and the desire to explore different parts of the world, are historical documents in terms of unveiling the history. The travels made by the travelers and their reports are very important in historical, social and demographic points. Since the 18th century, Western travelers have traveled to learn about the historical geography of Anatolia, which they call “Asia Minor”, and to learn its sociocultural aspects. Geography has a central place in travelogues. The observation of settlements and recording them is an effort dating back to the earliest dates. As a result of this effort, the impressions and information collected about the geographical area visited by travellers and the historical period were put down on paper. They both introduced the unknown countries to their societies and provided their survival until today by writing on the places, peoples, traditions, customs, social life, religious beliefs, historical sites in the places they visited. This information is also a historical document. However, Travelogues should be subjected to scientific comparison as they covered the views of travellers, viewpoint, and comments. The travel books, which were very popular among the readers, started to be considered to be historical sources long after they were written.

In this study, it will be important to provide the evaluations of the travellers, who have the chance to see Antep and to write their memoirs in travelogue in order to get to know and introduce Antep under the title of Travel Narratives in Antep Literature.

Keywords: Travelogue, Traveller, City, Geography, Culture

* Doç. Dr., Adıyaman, Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü ,e-mail: m.kopar@hotmail.com

Giriş

İnsan düşünen, inanan, hissiyatı ile yaşayan ve bütün bu düşündüklerini dışarıya bir şekilde aktaran ve aktarmaya çalışan bir varlıktır. İnsan hayatında olduğu gibi milletlerin hayatı da bir deneyimler birikimidir. O milletin nesnel varlığı, üzerinde yaşadığı toprak parçası, nüfusu, etnik yapısı, dili ve kültürüdür. Bu tarihi maddi koşullarla bir milletin kültür yapısı da bu tarihi sürecin ürünüdür. Değişimi bilinçli bir şekilde yönlendirmek isteyen toplumlarda geçmişteki faktörleri, kalıp ve yapıları, rakama dönüştürerek objektif ölçülerle ortaya koymak hayati önem taşımaktadır.

Kentlerin, bugününü anlamak ancak tarihi süreçlerini bilmekle mümkündür. Demografik ve iktisadi değişimler, kentin fiziki ve toplumsal yapısında önemli değişimleri beraberinde getirir. Kentin insanlarının ve ekonomisinin zaman ve mekân içinde sürekliliği vardır. Günümüze ışık tutabilmek ve kentlerdeki hızlı değişimi görebilmek için kentin geçmişte yaşadıklarını ve kentte yapılanları öğrenmek ve bunları daha geniş bir çerçevede yarınlara aktarmakla mümkün olacaktır. Böylece hem tarihi süreklilikler hem de kırılma ya da dönüm noktaları daha sağlıklı bir biçimde yorumlanabilecektir. Her kentin kendine özgü bir dokusu vardır. Kentlerin toprak altında unutulmuş, kütüphane köşelerinde, sayfalar arasında keşfedilmeyi bekleyen hakikatleri vardır. Üstünde taşıdığı parlak unvan ile feza tabakalarının sonsuz, hudutsuz sırlı ülkelerinde dolaşan kuyruklu yıldızlar gibi göremediğimiz bir sırdır. Bu sırrın üstünü örten perdelerin kalkmasını, şehrin nasıl serpilip büyüdüğünü adım adım takip etmek önemli olacaktır¹.

Geçmişte var olan tarih, kültür, dil ve folklor, yaşadıkları coğrafya, iklim, eğitim, dini değerler ve kültürel özellikler kentlerin zenginliğidir². Bu bakımdan “*Yemeniler ile yürümekte zorlanılan kaygan taş yolları, küçük ama sevimli dükkânları, renkli ortamları, birbirini selamlayan insanları, kahvecileri, dondurmacıları, helvacıları, ekmekçileri, en çok da çarşının kokusunu bir arada bulunduran*” Antep³, Türk kültürünün Anadolu’nun şekillenmesinde

¹ Zeynel Özlü, “Gaziantep’te Sosyal ve Kültürel Yaşam Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep’te Sosyo-Ekonomik Durum”, *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep, 2018, s.1253-1275.

² Ahmet Gündüz, “Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2019, s.2.

³Şehir adını burada hüküm süren Kral Ayni ile Kraliçe Tep’in adlarının birleşmesinden almıştır. 2. Burada rüşvetçiliği ile dile düşmüş bir kadı varmış. Halk bundan yakınmalara başlamış. Bir süre sonra kadı kötü huyundan vazgeçmiş. Bunun üzerine halk "Ayni tövbe etti." demiş ve kente, Ayni'nin tövbe ettiği yer demiş, sonra Aynitap olmuş. Bugün kalenin yakınında bir mahalle Tövbe adını taşır. 3. Şehrin adı "En" ve "Tap" sözcüklerinden oluşuyormuş. "Tap" Keldani dilinde "güzel" anlamına geliyormuş. Böylece şehrin adı "Entap" olmuştur. 4. Şehir suyunun bol ve güzelliğinden ötürü "Aydın" ve "Tap" sözcüklerinin birleşmesinden "Ayıntâb" denmiştir. Anlamı "Güzel kaynak" demek olur. 5. Pınarlarının çokluğundan, sularının bolluğundan dolayı Ayıntâb denmiştir. Burada "tap" güçlü anlamında kullanılmıştır. Gaziantep platosunda içlerinde değirmen döndürecek bir düzine pınar vardır. Sayıları ise yüzü bulur. 6. Gaziantep'in havası rutubetsiz, kuru, güneşi parlaktır. Bu güneş, ak taşlara yapılmış binalara çarpınca buradan yansıyan ışınlar kenti çok aydınlık bir duruma getirmektedir. Bundan ötürü (Işık Pınarı) anlamında "Aynitap" denilmiştir. 7. Antep'in 2. Halife Hazret-i Ömer tarafından fethini anlatan el yazması bir öykü kitabında bu çevrenin adı (Anter Diyarı) diye geçmektedir. Öbür yandan halk arasında anlatılan söylentiye göre, kale, kralın kızkardeşi Anter'in çok kıymetli bir yüzüğünü satarak yaptırılmıştır. Bundan ötürü kale "kala-yi füsüs" diye anılmıştır. Füsüs "yüzük taşı" demektir. Bilineceği üzere Anter, Anterli (Anterlu) bir oymak adıdır. 8. Türk Tarih Kurumunca yayınlanan "Urfalı Mateos Vakayinamesi"nde adı "Hamtab" olarak da geçmektedir. (Seri: 11, No: 21). Bu sözcüğün aslı "Hantap" olduğunu ileri sürenler vardır. Buna göre anlamı "Han Yeri"dir, "Han Arazisi"dir. Bu yorumun ne dereceye kadar gerçeği yansıttığı bilinemez ama bugün de Gaziantep köylüleri sıralanmış tarlalara "Tapkır" derler. Bunun yerine "ok" sözcüğünü kullananlar da

önemli bir yere sahip olmuştur. Küçük Buhara, Küçük Şam olarak ifade edilen, havasının ve suyunun güzelliği⁴, yetiştirdiği bilim adamlarının çokluğu ile uzun yıllar “Arus-ı Arabistan” diye ün kazanmış, Şehir; kalesi, mahalleleri, çıkmaz sokakları, camileri, hamamları, bedestenleri ve çarşıları ile örnek bir Türk-İslam şehri⁵ olmakla beraber, Anadolu kentlerinin bütün özelliklerini yansıtan bir özelliği taşımaktadır.

Kentlerin kuruluşunda ve gelişmesinde tarihi ve sosyal şartların yanı sıra iklim, toprak, su, topoğrafik ve jeolojik yapı gibi doğal çevre şartlarının büyük etkisi vardır. Antep tarihin kaydettiği eski şehirlerden biridir. Tarih boyunca devletleri, uygarlıkları, kültürleri ayıran ve sınır bölgesinde bulunan Antep⁶, Fırat’ın batısında Toros Dağları’nın uzantısıyla çevrelenmiş verimli bir düzlemde kurulmuştur. Kent Türktepe⁷, Kayacık Üstü ve Ak Yol adlı üç tepe üzerine inşa edilmiştir. Stratejik konumuna ek olarak, ekonomik değeri bakımından da iyi durumdadır. Kentte yer alan zarif köşkler ve iyi mahsul veren sebze bahçeleriyle sayfiyeler öncelikli olarak göze çarpmaktadır. Cennet misali bağlar, bahçeler ortasında görünen bu şehrin sergilediği manzaraya insan hayran kalmamak kabil değildir⁸. “Arus-ı Arabistan” diye ün kazanmış olan Antep, zengin bir tarih ve kültüre sahiptir.

Antep, tarihi antik çağlara dayanan, bulunduğu konumu sayesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve birçok kültürü bünyesinde barındıran kadim bir şehirdir⁹. Tarih boyunca çeşitli kavimlerin hâkimiyetinde kalan Antep, Yontma Taş Çağından itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu bölgenin tarihi Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır¹⁰. Antep’in tarihi sürecini; Kalkeotik, Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağ, Hititler, Med, Asur, Pers, Büyük İskender, Selevkoslar, Roma ve Bizans, Arap-İslam hâkimiyeti, Selçuklu ve Haçlı Seferlerinde Antep, Antep’in Mısır hâkimiyeti ve Osmanlı dönemi olarak sıralamak mümkündür.

Antep, uygarlıkların doğup büyüdüğü, tarihi İpek Yolu’nun geçtiği, kervanların Suriye’ye, Mısır’a, İran’a, Avrupa’ya, Kafkasya’ya gidip geldiği önemli ticaret yollarının

vardır.bkz., Mustafa Güzelhan, *Antep Tarihinden Notlar (Dülük-Ayni Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilalar*, Gaziantep, 1959, s.13-14

⁴“Ayıntab şehri gerek ciyadet-i ab ve havası ve gerek kesret-i fuzelası cihetiyle öteden berü bir de (Arus-Arabistan) namıyla ma’rufdur”.bkz., *Sal-name-i Vilayet-i Halep Def’a 13, Halep Vilayet Matbaası*, H.1300 (1883).

⁵Üftade Çukurova, *Gaziantep’te Sosyal ve Ekonomik Durum*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s.68.

⁶“Gaziantep kenti, Alleben Deresi kenarında kurulmuş olmakla birlikte Alleben Deresi’nin suyu azdır ve yazın sıcaklığın artmasıyla su seviyesi daha da azalır. Gaziantep Platosu’nda da akarsu sayısı azdır. Bölgenin jeolojik yapısı göl oluşumuna imkân vermez, suyun büyük bir kısmı yer altına sızar ve yeraltı sularını oluşturur. Tarihi dokuda yerleşimin 14-16 metre altında su tabakası olduğu ve bu su tabakasından alınan suyun bazı su yapılarında kullanıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, Alleben Deresi’nin suyunun yetersiz olması, kurak mevsimlerde ve yaz aylarında su seviyesinin daha da azalması ve yerleşim altındaki yeraltı su tabakasına ulaşmanın zor olması bölgeye su taşınmasını gerektirmiştir.” bkz., Meltem Uçar, “Gaziantep Tarihi Su Sistemi ve Su Yapıları”, *Journal of the Faculty of Architecture*, S.33, 2016, s.79.

⁷“Antep’de Kurttepe adlı bölgesinde bulunan Kabasakal mahallesinde bir caminin kubbesinin altında Yeşua (A.S) hazretlerinin makamı bulunmaktadır. Bu makamın türbedarları da aynı yerdedir. Antep kalesinde İmam Gazali hazretlerinin yüce makamları vardır. Antep’in güney doğusunda bulunan mezarlık içinde, halk tarafından rivayet edilen âlimlerden Saçaklızade’nin mezarı ve Şehreküstü caddesinde ulu evliyalardan beşinci hazretlerinin mezarları bulunmaktadır”. Bkz., Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara, 2007, s.115.

⁸Lohanizade M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, İstanbul, 2011, s.11.

⁹ Mehmet Biçici, “Gaziantep Şehrinin Gelişim Sürecinde Siyaset Kurumunun Etkisi”, *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep Bildiri Kitabı*, Ankara, 2018, s.1185.

¹⁰ Besim Darkot, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Ayıntab”, *İ.A.*, C.4, İstanbul, 1982, s.64.

kavşağında ve “*Bereketli Hilal*” bölgesinin ortasında yer almıştır. Antep’i özel kılan coğrafi konumu olmuştur ki bu durum kenti önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Çeşitli ticaret yollarının kesiştiği yerde, Güney de Suriye’ye ve Filistin’den Mısır’a uzanan, sırayla Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirleri ile İran ve Güneydoğuda Bağdat ve İran’a giden ticaret yollarının kesiştiği noktadadır¹¹. Yollar, Mezopotamya’nın bir parçası olarak Antep üzerinden güneydeki Arap ülkelerine, Afrika’ya ulaşır. Hindistan, Pakistan, İran üzerinden Akdeniz’e uzanan Basra Körfezini Kafkasya’ya bağlayan yollar buradan geçmektedir. Böyle olunca da pek çok uygarlığa beşiklik etmesi de neredeyse bir gereklilik olmuştur¹².

Bu güzel kente gelerek yerinde tespitlerde bulunan çok sayıda seyyah, görevli ve uzman bulmak mümkündür. Bu görevliler arasında Anadolu coğrafyasını gezerek, gezdikleri coğrafyalarda yaşayan insanlar hakkında bilgi veren çok sayıda misyoner, rahip ve bilgin bulunmaktadır. Bu kişiler eserlerini meydana getirirken gezdikleri coğrafyanın niteliklerini değişik amaç, niyet veya görevlere göre ele almışlardır. Bunların yazdıkları eserlerde, ülkelerin ve toplumların yaşama biçimlerini, gelenek-göreneklerini, kültürlerini ve ilgi çekici özelliklerini bulmak mümkündür¹³.

Tarihte Antep ile İlgili İzlenimler

Antep ve çevresi hakkında iki ciltlik eser yazan seyyahlardan birisi meşhur Fransız seyyah Baptistin Poujoulat’tır. 1836’da Haçlı Seferleri hakkında yeni ayrıntılar bulmak için Doğu’ya gelmiştir. Bu eser, Küçük Asya, Mezopotamya, Palmyra, Suriye, Filistin ve Mısır’da yolculuk sırasında kardeşine yazdığı mektupların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. “Anadolu, Suriye, Filistin’e Seyahat” adlı eserinde Antep şehri hakkındaki izlenimlerinde;

Antep’in bağ ve bahçelerle çevrilmiş bir tepenin ortasında, Şehrin yüksek ve yuvarlak muntazam muhkem bir kalenin etrafında kurulduğunu belirterek, kent nüfusunun 12.000’i Müslüman, 3000’ü Ermeni olmak üzere toplam 15.000 olarak vermiştir. İdari olarak Antep’i, Mısır istilasından evvel Maraş Paşasının sancağına bağlı bir kaza olduğunu

ifade etmiştir¹⁴.

Antep ve çevresi hakkında önemli bilgiler veren seyyahlardan birisi de Mağmumi’dir. Yazarın, “Avrupa Seyahat Hatıraları” serisinin ilk kitabı olan “Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye” adlı eseri, bürokrat kimliğiyle tanıdığımız yazar Cahit Kayra tarafından Türkçeye çevrilerek yayın hayatına kazandırılmıştır. 1895-1896 yılları arasında Osmanlı ülkelerinde yaptığı tüm gözlemlerini içeren bu eserinde, Antep ile ilgili izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir;

Güneşli bir günde Antep’e geldiklerini belirterek, kentin kırmızı renkli verimli topraklara sahip olduğunu ifade ederek, kentti oldukça sevimli ve çekici bulmuştur. Kiremitli köşkler ve saraylar görmekle birlikte şehrin doğusundaki evlerin Arap mimarisinin tipik özelliklerini taşıyan üstü düz taşlı binalar ile karşılaşmıştır. Tepenin önünde ve üstünde

¹¹Leslie Peirce, *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, 2003, s.22.

¹² Lütfiye Aydın, *Anka Kentim Antep’im*, İstanbul, 2008, s.97.

¹³ Ahmet Gündüz, “Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860)”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli, 3.04.2015, s.518.

¹⁴ Mustafa Güzelhan, *Antep Tarihinden Notlar (Dülık-Ayni Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilalar*, Gaziantep, 1959, s.66-67.

Maraş kalesine benzer bir kalenin varlığına dikkat çekmiştir. Antep'in bölgede Halep'ten sonra gelişen ikinci bir belde olduğunu, yaklaşık nüfusun 40.000 olduğunu belirten Mağmumi, kentte bulunan ev sayısını da 6000 olarak vermiştir. Antep'in mükemmel bir bedestene sahip olduğunu belirterek, eğitim ve öğretimin iyi bir durumda olduğunu ve 1 Rüştüye, 20 ilkokul, 1 Amerikan koleji ile eğitim hizmetleri verildiğini aktarmıştır. Ayrıca kentte 50 yataklı ve birden fazla eczanenin de hizmet verdiğini dile getirmiştir. Sokakları darca olmakla beraber mükemmel parke yöntemiyle kaldırımla döşenmiş ve ortalarında suyun akması için de oluklar yapılmıştır. Temizlik memnuniyet verici ve başkalarına örnek olucu bir biçimde olup, çarşısında, meydanında ve en dar sokağında bile çöp değil toz ve çamurdan eser yoktur. Kasabanın batı kesimine doğru geniş caddeler açılarak kenarlarına fenerler dikilmekte ve Avrupavari köşkler yapılmaktadır. Tamamıyla yontma taştan yapılmış büyük, üstleri kemerli birçok hanı vardır. Bu hanlarda hayvanların bağlandığı halkalar da taştan oymadır. Yoğun bir ticaret hayatının olduğunu belirten Mağmumi, Antep'in ekonomik anlamda çok büyük bir ticaret hacmine sahip olduğunu, Halep, Urfa, Diyarbakır kervanlarının geçiş güzergâhı üzerinde olmasından dolayı yüzlerce yük hayvanının kentte girip, çıkış yaptığını belirtmiştir. "Arabistan gelini" olarak belirtilen kentteki halkın tamamına yakını Türkçe konuşmaktadır. Kente çarşı ve pazar yerlerinin oldukça kalabalık olduğunu ve bu kenti gezerken kendisinin İzmir rıhtımında olduğu hissini aldığını ifade etmiştir. Kentte bulunan halkın giyim olarak, siyah çizgili beyaz klaptan sıрма işlemeli kırmızı ve siyah kollu aba denilen bir tür maşlah olup, Suriye Arapları gibi mavi püskül takmış olduğunu dile getirmiştir¹⁵. Kent dışında, geniş bir bahçe ortasında, Rumeli Hisarı'ndaki "Robert Collage"i andıran dört katlı Amerikan okulunun olduğu ve bu okulda düzenli bir eğitimin verildiğine dikkat çekmiştir¹⁶.

Musul'daki Amerikan kurulunun son misyoneri olan W.S.Tyler, "Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary Of The American Board At Musul: Including the Early History of the Assyrian Mission, Published By The American Tract Society", adlı eserinde Antep ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır; "*Antep kenti için, gördüğü manzaralar arasında en güzellerden biri olduğu, kentin vadi ve tepeler ile çevrili, yerleşim yerinin bir kalenin etrafında kurulduğu, çamur ve taştan yapılmış evlerin sıra sıra dizildiklerini belirtmiştir*"¹⁷.

XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlı bilim dünyasının önemli simalarından biri olan Kâtip Çelebi, tarih, coğrafya, bibliyografya, astronomi ve tıp alanlarında uzman olan bir Osmanlı bürokratıdır. IV Murat'ın doğu seferine katılarak ülkeyi dolaşma fırsatı bulmuş, Anadolu coğrafyası ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Kâtip Çelebi, "Cihannüma" adlı eserinde Antep ile ilgili olarak;

Halep'in kuzeyinde, kayaları delinerek yapılmış bir kalesi ve kalenin etrafında kurulmuş bu kentin, idari olarak bir Nahiye merkezi, iktisadi anlamda büyük çarşı ve pazarlara sahip olduğunu dile getirmiştir. Yakınında yer alan eski bir yerleşim yeri olan Delük'ün harabe halinde ve bakımsız olduğu, suların çokluğu, bostanların ve meyvelerin oldukça bol olduğu, bıçakla kesilen meşhur beyaz pekmezi, yayı ve eyerinin meşhur olduğunu

¹⁵ "Antep'in yöresel giyimleri" bkz., Zeynel Özlü, *XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep, 2004, s.95-147.

¹⁶ Şerafeddin Mağmumi, *Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, (Çev. Cahit Kayra), İstanbul, 2008, s.217-220.

¹⁷ W.S.Tyler, *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary Of The American Board At Musul: Including the Early History of the Assyrian Mission, Published By The American Tract Society*, Boston, 1859.

kaydetmiştir. Kent'in çevresinde yerleşim yeri olarak Behisni (Besni) Tell-i Başer, Araban, Burç ve Suruç ile çevrili olduğuna dikkat çekmiştir ¹⁸.

Anadolu tarihinin en büyük seyyahlarından birisi olan Evliya Çelebi, 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da doğmuş, dönemin önemli hocalarından eğitim almış, yedi yıl Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde eğitim görmüştür. Arapça, Farsça, Latince dillerini öğrenmiş, gezmeye düşkün olması onu ömrü boyunca seyahat etmesini sağlamıştır. Rum'da, Arap'ta ve Acem'de, İsveç'li, Leh'li, Çek'li, 7 iklimi ve 18 padişahlık yerini 51 yıl boyunca gezip dolaşmıştır. Gezmiş olduğu bölgeler ile ilgili olarak 4.000 sayfa tutan 10 ciltlik 22 seyahatnamesi bulunmaktadır. "Seyahatname" adlı eserin 9. kitap, 1. cilt ve 376-386 sayfalarında "Antep" başlığı altında aşağıdaki satırlara yer vermiştir;

921 tarihinde Mısır Sultanı Melik Gavri idaresinde iken Yavuz Sultan Selim Mısır fethine giderken 922 tarihinde Antep'in Maraş Eyaletine bağlayarak yönetimini, Yunus Paşa'ya vermiştir. Paşanın kendisine ait olan hâss-ı hümayûnu 24.513 akçedir. Bütün hâsları subaşılıktır. Yıllık vergi olarak 46 ve 50.000 kuruş gelir elde edilir. Bu gelirden toplam 800 asker çıkarılır. Sancakta 9 serbest zeamet ve 119 tezkereli tımar bulunur. Kent toplam 32 mahalle ve 8.067 haneden oluşmuştur. Kalabalık cemaate sahip Aras meydanında Boyacıoğlu Cami, Uzun Çarşı içinde Tahtalı Cami sanat değeri yüksek ve büyük ve yüksek kubbeli yapılardır. Mihrabı ve minberi eski tarz ve gönül açıcı bir yapı durumundadır. 2 kapısı bulunmaktadır. Kible kapısı, üzerinde şu tarihi bir ibare kaydedilmiştir:

Ammera hâze'l-camia's-şerife li'l-enâm,
Osman Paşa emîrû'l-ümerâi'l-kirâm,
Vaka'a tarihahu min hâtif-i gaybi'l-enâm,
Mescidün üssise ale't-takvâ ve bi'l-ilhâm.
Bey Camii'nin kapısı üzere iri yazı ile:"Lâ ilahe illallah, Muhammedün Resûlallâh" Onun altında yine beyaz mermer üzere böyle yazılmıştır, tarih:

Çünkü etti ol kerîm ü ol muta
Bu bina hatmin müyesser Beg zıha
Geldi bank-i tarihi için bina'
Cennet oldu bunun ahri bî-nizâ.

Kentte, Ali Neccar, Eyyubzâde, Molla Ahmed, yine Müftü, Dayırmcak, Alaybeyi, Pişmaniye, Ağa, Ramazan Efendi, Şeyh Efendi, Uzun Bey, Emir, Bostancı, Tabahane, Handaniye, Sultan Alâüddevle ve İç Kale Camilerinin yanı sıra 140 kadar mescid bulunmaktadır. Bunun yanında kentte bulunan medreselerde de ibadet yapılmaktadır. Eğitimin yapıldığı çok sayıda medrese bulunmaktadır. Muhâliye Medresesi, Ali Neccar Medresesi, Tahtalı Medresesi, Şeyh Medresesi, Molla Ramazan Medresesi ve Tabakhane Medresesi meşhur olan büyük hayrat ve eski vakıf medreselerdir. Bu büyük medreselerin yanında beşer, onar odaların olduğu küçük medreselerde bulunmaktadır. Yedi adet Dârülhadis vardır. Bazı camilerde dersler verilmekte ve kıraat yapılmaktadır. Kentte 140 adet Sıbyan Mektebi bulunmaktadır.

Antep'in bir diğer özelliği ise hamamlarıdır. Kentte, Paşa, Sultan, Naiboğlu, Tabak, Pazarcık, Şeyh, Çukur, Hengâme, Pazar, Mücellid, Keyvan Bey, Piyale Paşa, Tüffâhiye,

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (Editör: Said Öztürk), İstanbul, 2013, s.881.

Beşyaşar ve Kale Hamamları ile birlikte 300'den fazla özel hane hamamı vardır. 3.900 adet dükkânı olan çarşısı, 2 bedesten ve 70 çeşmesi bulunmaktadır. Bol miktarda servi, çınar, salkımsöğüt, kavak, limon, turunç ve diğer meyve ağaçları ile süslenmiş verimli bir şirin şehirdir.

Ticaretin yoğun olarak yapıldığı kentlerimizden birisidir. Çok sayıda han bulunmaktadır. Mustafa Paşa, Pekmez, Tuz, İki kapılı, Börekçi, Arasta ve Mustafa Ağa Hanları bunlardan bazılarıdır. Antep'e gelip giden insanların kalabileceği, ihtiyaçlarının sağlandığı iki imaret hane bulunmaktadır. Kente 40 adet tekke vardır. Bunlardan en önemlisi Mevlevîhane Tekkesi'dir. Türkmen Ağası Mustafa Ağa yapıp Sultan IV. Murad Silâhdarı Mustafa Paşa'ya hibe eylemiştir. Gayet sağlam yapı, yüksek kubbeli, avlusu etrafında 40-50 derviş hücreli, avlusu baştanbaşa ham mermer döşeli ve avlunun ortasında ona on büyük havuz üzerinde kameriyelerinde çeşit çeşit üzüm salkımları avize gibi süslenmiştir. Bu tekkenin dört tarafında olan İrem hıyâbânında olan meyve ağaçlarının çiçekleri ve diğer çiçeklerin güzel kokuları insanın dimağını kokulandırır. Mevlânâ âyini günlerinde neyzenler faslı neva-yı uşşak ederken ona nazire taşra gül ü gülistan kuş bahçesinde nice bülbüllerin nağmeleri dostlara can bağışlar. Ama bina ciheti ile bu tekke Mevlânâ Türbesi'nin dışındakilere tercih olunur. Böyle bir âşıklar meydanıdır. Mevlevîhane Tekkesi'nin yanında Tabak Efendi Tekkesi'dir Hâcegân Tekkesi hizmet vermektedir. Bu şehrin halkı genellikle Hâcegân tarikatındandır.

Antep, mamur ve süslü yolları tertemiz şirin şehirdir. Sultan çarşısında yer yer Haleb tarzı kârgir yapılar vardır. Kale oldukça bakımlıdır. Her sokak başında birer tedribe kapıları var ki her biri kale kapılarından sağlam ve korunaklıdır. Her birini birer kapıcı açar kapar. Ve her gece bütün sokakları kandillerle aydınlanıp bekçi ve gözcüler hazır olup uzun gecelerde subaşı bütün tabileriyle kol dolaşır. Bu anlattığımız mamur şehrin tam ortasında bir kudret kayası üzerinde yuvarlak bir hoş iç kale vardır. Bu kaleyi çevreleyen 26 kule vardır ve her biri farklı mimari özelliğe sahiptir.

Bu şehrin suyunun ve havasının hoşluğundan halkının yüzü kırmızı çehrelidir. Zira yazı yazdır, kışı kıştı; bol karlar yağar. O yüzden tüm çarşısı pazarı taş kaldırım döşelidir. Bu şehre "Arabistan'ın gelinciği" diye isim vermişlerdir. Genellikle halkı Okçuoğlu harvânî kürkü, çuka feraceyi, elvan boğası giyip kavuk külâh üzere beyaz Muhammed'i sarık sararlar. Mahbûbe kadınları gayet çoktur. Hepsi ayaklarına sarı çizme giyip başlarına gümüşten sivri takke üzere beyaz çarşaf bürünürler. Gayet ehl-i perde edepli kadınları vardır. Çarşı pazarda gezmeleri gayet ayıptır. Görenlerden duyarız, o derece zamane güzelleri var ki cihamı aydınlatan güneş gibi kadınları, güzellik sahibi, huri manzaralı, peri yüzlü, yıldız gibi parlak ve güzel kızları vardır. Mahbûb dilberleri de haddinden fazladır. Şirin şiraları içtiklerinden şirin sözlü, garip dostu, maarif erbabı, yumuşak huylu halkı vardır. Kentin dört tarafında bulunan dağlar bağlar ile çevrilidir. 40 çeşit üzümü çeşidi vardır. Çeşit çeşit helvası başka bir diyarda yoktur. Limon, turunç, nar, incir, dut, şeftali, zerdali, kayısı, beyaz ekmeği ve yoğurdu meşhurdur. Elvan boğası, Antep'in eyeri, yay ve çantasıkiymetlidir. Antep'te çok sayıda ziyaretgâh bulunmaktadır. Dölük Baba, Tabahane yakınında Emir Dede. Ali Neccar yakınında Elli Baba, Elli Çınar dibinde Topacık Baba, kible tarafında Kurban Baba, Aydın Baba ve Henk Baba türbeleri önemlidir

¹⁹.

¹⁹ Ali Kahraman, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap, C.1, İstanbul, 2010, s.376-386.

F. R. Chesney 1829 yılında askeri görevle İstanbul'a gönderilmiş ve Fırat Vadisi'nin ve Süveyş Kanalı'nın keşfi ile bağlantılı olarak Mısır ve Suriye ile ilgili izlenimlerini, yazdığı "The Expedition For The Survey of The Rivers Euphrates And Tigris adlı" kitapta toplamış, Antep ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir;

Bu kent, dağın eteklerinde, Sacur nehrinin kenarında ve Halep'e giden ovanın başlangıcındadır. Ova tarafında bir dizi tepe ile kuşatılmış ve ayrı bir tepe üzerinde, kentin diğer kısımlarından daha yüksekte, Halep'inkine benzeyen saygın bir eser olan kale yer almaktadır. Bazı güzel cami ve hamamlara ek olarak kente iyi biçimde inşa edilmiş 8000 Türk hanesi ve esas olarak taştan yapılmış 500 Ermeni hanesi yer almaktadır. Kentin sakinleri pamuklu bez üretimi ile meşgul olmaktadır. Çarşıları ve pazarları oldukça canlıdır²⁰.

Karl Hummann ve Otto Puchstein, 1884 yılında Antep'in Nizip ilçesinde Zincirli (Samal) Ören yerine gelmiş, Osman Hamdi Bey'in bulduğu kabartmaları görmüştür. Dört yıl sonra Berlin Müzesi ve Doğu Enstitüsü'nün desteği ile Zincirli'de kazılara başlamıştır. Karl Hummann ve Otto Puchstein, "Küçük Asya ve Kuzey Suriye Gezileri" adlı eserinde Antep ile ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır;

Denizden 980 m. yükseklikte bir ovanın ortasında yer alan Antep'in hafif yükselerek ilerleyen yollarının Paris'i hatırlattığını, geniş avlulu ve bahçeli evlerin kesme taş olduğunu, şehrin tam ortasında yüzyıllar önce yapılmış bir kalenin yükseldiğini, kalenin çevresinde derin hendekler ile çevrili olduğunu, bunların duvarlarını 100 ayak yüksekliğinde kayalık oluşturduğunu, asma köprüleri ve kulelerin bulunduğunu, içinde paslanmış toprakların olduğunu, şehrin İbrahim Paşa döneminde büyük tahribe maruz kaldığını, 50.000 civarındaki nüfusun bir bölümünün Yahudi, 6.000'inde Ermeni olduğunu ifade ederek, Alaband (Sacur) suyunu geçtikten yaklaşık bir kilometre sonra, Antep'in yumuşak ve yontulması kolay taş inşaat malzemesinin temin edildiği kumlu balçık parçaları bulunan düzlüğe ulaştığını belirtmiştir²¹.

Maundrell, 1696-1701 yılları arasında "Levant Company" adlı İngiliz şirketinin Halep şubesinde papazlık görevinde bulunmuştur. 1698 yılının sonuna doğru tümü kendisi gibi İngiliz olan 14 kişiyle birlikte Paskalya Bayramını kutsal topraklarda kutlamak üzere Kudüs'e gitmiştir. Bu küçük İngiliz kervan önce Suriye'nin Trablusşam kentine, ardından Yafa'ya (antik İope), Akka'ya, Kudüs'e, Beytüllahim'e ve Nasıra'ya gelmiştir. Yolları Şam ve Baalbek'ten geçtikten sonra aynı yılın Mayıs ayında Halep'e geri dönmüştür. Maundrell, 1699 yılında, Fırat Nehrinin geçtiği Mezopotamya bölgesine yeni bir seyahat gerçekleştirmiştir. Maundrell Baalbek'teki tarihî anıtların betimlemesini yapan ilk İngiliz gezgindir. 1699 yılında Antep'i ziyaret eden Maundrell, seyahatnamesinde izlenimlerini şu şekilde kayıt altına almıştır;

Antep, Halep'in kuzeyinde yüksek bir dağ ve çevresinde kurulmuştur. Yalnız etrafı daha dardır. Dağın eteğinde birçok kabirler ve galeriler vardır ki buradan şatoya doğru çıkılır. Şatonun büyük kapıları vardır. Öyle kapılar ki icabında kapanır. Kapıları dört köşeli mania vazifesini gören kütleler ile örtmüşlerdir. Antep evlerinin üçte ikisinin büyüklüğü Halep'te

²⁰Chesney Francis Rawdon, *The Expedition for the Survey of The Rivers Euphrates and Tigris*, Vol. I, London, 1850, s.350-351.

²¹Nezih Başgelen, *Dünya Kültür Mirasında Gaziantep*, İstanbul, 1999, s.38.

ki gibidir. Birçok evlerin ikinci katları yoktur. Antep'te güzel bir taş bulunur ki Porfir taşı olduğu zannedilir. Bazılarında sarı ve kırmızı lekeli damar bulunan bu taş oldukça kıymetlidir"²².

İngiliz konsolos Alexander Drummond²³1744 yılının ilkbaharında başlayan gezisinde Cenova, Floransa, Venedik, Zakynthos (Zante), Kithira (Çuha, Çerigo), Mikonos, Delos, İzmir, Trablusşam, Kıbrıs, İskenderun, Antakya, Silifke ve Fırat bölgesini ziyaret etmiştir. Alexander Drummond, bu seyahatinde Antep ile ilgili olarak şu ifadeleri nakil etmiştir;

Antep iyi bir görünüme sahiptir. Ona herhangi bir açıdan yaklaştığımızı göze oldukça hoş gelmektedir. Pek çok tepenin üzerine kurulmuş bir haldedir ve göze oldukça hoş gelir. Evlerinin terasları birbiriyle bağlantılı gibi gözükmekte ve bazı camilerin minareleri o kadar güzel inşa edilmiştir ki sanki bunlar Pompey ya da Adria'nın onuruna kurulmuş gibidirler. Kale yüksek bir yerde tek başına durmaktadır. Bir kayanın üzerinde sanki bir kemerle çevrili gibi durur. Etrafında ok ya da tüfekler için yapılmış mazgallarla çevrilidir. Şehrin mahalleleri oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Güneyde tepeler mevcuttur; kuzeyde, batıda ve doğuda yavaşça akan bir nehir, bahçeler, üzüm bağları, koruluklar mısır tarlaları ile doludur. Hava oldukça temizdir. Şehrin oturanları bu bölgelerde hasatla uğraşırlar. Antep, bazılarına göre Antiochia ad Taurum dur (eski bir Helenistik şehir). Gerçekten de Antep'in konumu Strabo ve Ptolomy'nin tarifine oldukça uymaktadır. Gözlemlediğim bir başka şey de hava sıcaklığı ile ilgiliydi. Sabahları çok soğuk olan hava, gün içerisinde oldukça ısınmaktadır. Tepelikler zeytin ağaçlarıyla donatılmıştır. Antep'ten bir zamanlar sel altında kalmış bir köy ve pek çok sayıda üzüm bağı bulunmaktadır.

Fransız diplomatı olan Vitale Cuinet, 1875 yıllarında Türkiye'de bulunmuş, İstanbul Fransız Konsoloslukunda 12 yıl kâtiplik görevini yerine getirmiştir. Duyun-u Umumiye İdaresi komisyonunda görev almıştır. Türkiye'de bulunduğu sırada görevi gereği Osmanlı coğrafyasında uzun süreli incelemelerde ve araştırmalarda bulunmuştur. "La Turquie d'Asie-Géographie-Administrative (Statistique-Descriptive et Raisonnée de l'Asie Minor)" adıyla 4 ciltlik bir kitap yazmıştır. Bu kitabında; Osmanlı Devleti'nin coğrafyası, tarihi, nüfusu, yönetimi ekonomik ve mali yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Vitale Cuinet, eserinde kendisinden önce ülkeyi dolaşmış yabancı seyyahların gözlemlerine de geniş yer ayırmıştır. Bir diplomat olan Vitale Cuinet, seyahatnamesinde Antep ile ilgili izlenimlerini eserinde şu notları düşmüştür²⁴;

Antep, Maraş, Urfa, Memiş, Adana ve Kilis ile komşu olan bir kazadır. Antep kazası, 1 kaymakamın idaresinde, 9 nahiye ve 346 köy bulunmaktadır. Kazanın toplam nüfusu 86.988 kişidir. Bu nüfusun 65.085'i Müslüman, 21.046'sı Hristiyan ve 857'si ise Yahudi'dir. Antep kazasında 120 okul bulunmaktadır. Bu okulların 21'i medrese, 1'i Rüştiye ve 57'si ise Sıbyan okuludur. Medreselerde 150, Rüştiyelerde 188 ve Sıbyan Mekteplerinde de 1780 öğrenci eğitim görmektedir. Antep Halep 'in 132 kilometre kuzeydoğusunda ve yolların kesiştiği bir yerde bulunmaktadır. Halep ile Antep arasında Kilis yer almaktadır. Kaza merkezinin nüfusu 43.150'dir. Bu nüfusun 2667'si Süryani,

²² Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Antep ve Antep Kalesi", *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 5.10.1940, s.2.

²³ Alexander Drummond, *Travels through different cities of Germany, Italy, Greece, and several parts of Asia, as far as the banks of the Euphrates: in a series of letters*, London.

²⁴ Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie*, C. I, Paris, 1892, s.176-184.

2500'ü Rum Ortodoks, 1500'ü Rum Katolik, 500'ü Melkit, 2046'sı Ermeni Gregoryan, 200'ü Ermeni Katolik, 594'ü Ermeni Protestan ve 857'si ise Yahudi'dir.

Bir tepenin üzerinde kurulmuş olan Antep'te üzüm bağları, zeytinlikler, ortasında ise geniş sebze bahçeleri yer almaktadır. Bu ekilen alanların suyu Sacur Nehrinden karşılanmaktadır. Antep kazası eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Kaza merkezinde Avrupa tarzı yapılar bulunmaktadır. Fransız Kardeşler Manastırı, Amerikan Protestan Koleji ve buna benzer güzel evler yer almaktadır. Sokakları temiz ve parke taşlar ile döşenmiştir. Bu sokakların bu şekilde olması, bir zenginlik göstergesi gibi görünmekle beraber yakından baktığımızda bu durumun pekte böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Uzaktan baktığımızda hikâyelerde geçen mucizevi bir şehir görüntüsü vermektedir.

Antep önemli bir ticaret şehridir. Yolların kavşağında bulunması şehre büyük bir avantaj kazandırmıştır. Bazı tüccarlar aracılığı ile Halep, Beyrut, İzmir, İstanbul'dan Antep'e getirilen mallar, buradan diğer bölgelere dağıtılmış ve bu malların dağıtımından büyük kazanç elde edilmiştir. Antep'te yetiştirilen ve üretilen, kuru üzüm, tütün, ceviz, keçi kılı, pamuklu kumaş, keçi derisinden çanta, kemer vs. gibi ürünler ihraç edilmiş, bunun karşılığında ise şeker, kahve, tamir aletleri, petrol, demir, bakır, pencere camları, farklı renklerde işlenmiş pamuk ipliği, ipek, Avrupai kumaşlar ithal edilmiştir. Antep tarım ürünlerinin çeşitliliği bakımından da zengin bir yerdir. Ancak komşu şehirler kadar üretim yapılamamaktadır. Ekilen ürünlerarpa, mısır, mercimek, nohut, bezelye, pamuk ve tütün ürünleridir. Suyun bol olduğu ve içme suyu bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Temiz su için arıtma tesisleri yapılmıştır. Üretilen sanayi ürünleri ise deri çanta, cüzdan, kemer ve pamuklu kumaşlardır.

Antep'te farklı kültürlerin özelliklerini taşıyan yapılar mevcuttur. Kazada 36 cami, 57 mescit, 21 medrese, 4 tekke, 5 kilise, 1 Fransız Manastırı, 1 Amerikan Protestan Kilisesi ve 1 Amerikan Okulu, 1 sinagog, 1 kaymakam konağı, 1 hastane, 1 kale, 13 hamam, 31 otel, 3 adet fırın, 1965 adet dükkân, 3815 adet dokuma tezgâhı, 40 adet kumaş kuru temizleyici, tabakhane ve deri ürünleri tesisi, 6500 adet ev bulunmaktadır. Antep'te bulunan halkın tamamına yakını Türkçe konuşmaktadır. Büyük bir kısmı Türk olmakla birlikte, kazasının bir bölümünde ise Suriyeli Arap hâkimiyeti vardır. En önemli akarsuları, Balıklı Suyu ve Sacur Nehri'dir".

Cumhuriyet döneminde Falih Rıfkı Atay, Yeni Gaziantep gazetesinde yayınlanan "*Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep*" adlı makalesinde Antep vilayetinin kurtuluş münasebetiyle teşrif buyurdıkları bu şehir ile ilgili izlenimlerini şu şekilde özetlemiştir;

Eğer henüz görmemişseniz hayalinizi biraz yoklayınız, acaba Antep ismi ile nasıl bir şehir ve onun içinde nasıl bir halk tasavvur ediyorsunuz. Antep 900 rakımında bir yayla şehridir. Türkiye bağ sahasının %18'i Antep hudutları içerisindedir. 300 ile 1400 rakım arasında, Antep bağları Temmuz başlarından İlkteşrin sonuna kadar 47 türlü üzüm verir. Şimendifer bağ mahsullerine, Erzurum'a kadar bütün hat boyu ve etrafı piyasaları açtı. Altı bin tonu her sene Amerika'ya sevk olunan şamfıstığı, bir Antep yemişidir. Mısır'da ağızda çiğnenen Hasankeyf veya deli tütün isimli bir çeşit tütün vardır ki yalnız burada yetişir. Yıllık geliri yüz bin liradır. Mütahassıslar, en bakımlı zeytin ağaçlarına Antep vilayetinde tesadüf etmişlerdir. Birçok meyveleri arasında, Nizip şeftalisi meşhurdur. Kıraç tepeler üzüm, sulak tarlalar pamuk verir. Antep yalnız tarla, bağ ve bahçelerde çalışmaz. Henüz geri olsa da zeytinyağını tağsir eder; Türkiye'nin en iyi sabunlarını yapar. Antep bir pekmez

memleketidir. Şehir ve köylerde bin iki yüz kilim, beş bin kadar Alaca tezgâhı çalışıyor. Köy kızlarının gelinlik ve köy erkeklerinin renkli mintan kumaşlarını Antep dokur. El işleri bilhassa inkişaf etmiştir. İşleme sofrta takımları, mendiller vesaire Amerika'da satış pazarı bulmuştur. Antep'te işsiz çocuk yoktur. Antepli tüccardır. Avrupa'da tahsil görerek tarla veya imalathanelerin başına geçen gençlerle burada rastgelirsiniz. Antepli koşar, seyahat eder, her tarafta malına müşteri arar, pazar bulur. Zengini bol memleketlerden biridir. Antep, göze hoş, gönüle yakın gelen ferah, bağlarla ve bahçelerle çevrili, inişli yokuşlu, pitoresk bir kasabamızdır. Şehre girerken bir kilise ve pansiyon binası, tepeler üstünde taştan hastane ve eski mektep yapıları görülmektedir. Amerikalılar ve Fransiskanlar burayı Hristiyan ekalliyetler devrinde, temsil kültür merkezlerinden biri yapmışlardır. Antep Türk saflığı ve sahipliğini cenup hudutlarından sızan Arap nüfusu ile ecnebi müesseselerinin himayesi altında, bölgenin hüviyetini değiştirmek isteyen ekalliyet hegemonyasına karşı kahramanca mücadele etmiştir. Antep ta eskiden beri mukavemet merkezi iken şimdi ise bizim cenup vilayetlerimizin kültür merkezidir²⁵.

Sonuç

Antep, geçmişten gelen tarihi mirası ile geleceğe göz kırpan şehirlerimizden birisidir. Roma Dönemi'nden kalan Belkıs (Zeugma) mozaikleri, Yesemek Açık Hava Müzesi, Dülük Antik kenti, Oylum ve Zincirli höyükleri gibi Asur, Hitit Pers, Helen, Türk ve İslam kültürünü günümüze ulaştıran kaleler, hanlar, hamamlar, bedestenler, camiler ve kiliseler şehrin tarihi bakımından ne kadar zengin bir kültür mirası taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu kültürel mirasın ortaya çıkarılmasında seyyahların önemli bir rolü olmuştur. Antep'i gören seyyahlar kentin panoramik görüntüsü hakkında tüm gözlemlerini yansıtmışlardır. Bu açıdan kente uğrayan seyyahların kent ile ilgili izlenimleri hakkında yukarıdaki verdiğimiz bilgilerden şu sonuçları çıkartmamız mümkündür; İncelediğimiz seyyahlardan, Baptistin Poujoulat Mağmumi, W.S.Tyler, Kâtib Çelebi, Evliya Çelebi, Karl Hummann ve Otto Puchstein, Maundrell, Alexander Drummond ve Vitale Cuinet, şehrin coğrafi konumu, idari yapı, nüfus, sosyal ve ekonomikdurumu ve kültürel özellikleri hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Poajolatşehrin coğrafi konumu, nüfus ve idari yapısı belirtmekle yetinirken, Mağmumi'in Antep izleniminde coğrafi konu, nüfus, eğitim ve sosyo-kültürel durum ile ilgili olarak bilgiler aktarmıştır. W.S.Tyler, Antep'in fiziki özellikleri hakkında kısa bir bilgi verirken, Kâtib Çelebi ise idari yapı ve Antep'in bazı özelliklerini yansıtmaya çalışmıştır. Antep hakkında en kapsamlı bilgi Evliya Çelebi tarafından verilmiştir. Kentin, fiziki ve coğrafi konumu, nüfusu, idari yapısı, eğitimi, sosyo-ekonomik durumu, toplumsal yapısı, geleneklerinin yanı sıra mimarisi ile ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Ayrıca, kale, surlar ve antik kalıntılardan bahsetmiş, toplumsal dokuya ilişkin önemli gözlemlerde bulunmuştur. Karl Hummann ve Otto Puchstein, kentin fiziki yapısı ve nüfusu ile ilgili olarak kısa bir bilgi aktarmıştır. Maundrell, Antep kalesinin özellikleri yansıtırken, Alexander Drummond ise kentin coğrafi yapısı, iklimi ve genel özellikler üzerinde durmuştur. Vitale Cuinet, kentin fiziki yapısı, nüfusu, idari yapısı, iktisadi durumunun varlığını vurgulamış, bilgilerin yanı sıra halkın dini yapısı ile kentin sanayisi ile ilgili gözlemlerini de aktarmıştır. Bir seyyah olmamasına rağmen bir gazeteci olarak yakın dönemde gözlemlerin aktaran Falih Rıfki Atay'ın Yeni Gaziantep gazetesinde yayınlanan "Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep" adlı makalesinde Antep vilayetinin kurtuluş münasebetiyle

²⁵ Falih Rıfki Atay, "Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep", *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s.2.

teşrif buyurdıkları bu şehir ile ilgili izlenimlerini oldukça kayda değerdir. Kentlerin tarihi ve kültürel değerlerini hatırlamak ve gelecek nesillere bırakmak adına seyyahlarının verdikleri bilgiler, Antep'in sahip olduğu değerleri ortaya çıkarmak bakımından oldukça önemli olacaktır

Kaynakça

- Aydın, Lütfiye, Anka Kentim Antep'im, İstanbul, 2008.
- Atay, F. Rıfki, "Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep", Yeni Gaziantep, 8 Şubat 1941.
- Başgelen, Nezih, Dünya Kültür Mirasında Gaziantep, İstanbul, 1999.
- Biçici, Mehmet, "Gaziantep Şehrinin Gelişim Sürecinde Siyaset Kurumunun Etkisi", Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep Bildiri Kitabı, Ankara, 2018.
- Cumet, Vital, La Turquie d'Asie, C. I, Paris, 1892.
- Çelebi, Kâtip, Cihannüma, (Editör: Said Öztürk), İstanbul, 2013.
- Çukurova, Üftade, Gaziantep'te Sosyal ve Ekonomik Durum, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- Dağlıoğlu, H. Turhan, "Antep ve Antep Kalesi", Yeni Gaziantep Gazetesi, 5.10.1940, s.2.
- Darkot, Besim, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ayıntab", İ.A, C.4, İstanbul, 1982.
- Drummond, Alexander, Travels through different cities of Germany, Italy, Greece, and several parts of Asia, as far as the banks of the Euphrates: in a series of letters, London.
- Eroğlu, Cengiz, Babuçoğlu, Murat, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Güzelhan, Mustafa, Antep Tarihinden Notlar (Dülük-Ayni Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilalar, Gaziantep, 1959.Kahraman, Ali, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1, İstanbul, 2010.
- Gündüz, Ahmet, "Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme", Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi, S.2, 2019, s.2-20.
- Gündüz, Ahmet, "Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860)", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Kocaeli, 3.04.2015, s.517-527.
- Lohanizade M. Nurettin, Gaziantep Savunması, İstanbul, 2011.
- Mağmumi, Şerafeddin, Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye, (Çev. Cahit Kayra), İstanbul, 2008.
- Özlu, Zeynel, XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep, Gaziantep, 2004,
- Özlu, Zeynel, "Gaziantep'te Sosyal ve Kültürel Yaşam Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep'te Sosyo-Ekonomik Durum", *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyomu*, Gaziantep, 2018, s.1253-1275.
- Peirce, Leslie, Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab, 2003.
- Rawdon, C. Francis, The Expedition for the Survey of The Rivers Euphrates and Tigris, Vol. I, London, 1850.
-
-

W.S.Tyler, *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary Of The American Board AtMusul:Including the Early History of the Assyrian Mission, Published By The American Tract Society*, Boston, 1859.

Sal-name-i Vilayet-i Halep Def'a 13, Halep Vilayet Matbaası, H.1300 (1883).

Uçar, Meltem, "Gaziantep Tarihi Su Sistemi ve Su Yapıları", *Journal of the Faculty of Architecture*, S.33, 2016, s.73-100.
